

Poticanje dječjeg govornog izražavanja primjenom dramskih aktivnosti

Sirovina, Laura

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:092266>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-12**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education -
Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
ZAGREB

LAURA SIROVINA

ZAVRŠNI RAD

**POTICANJE DJEČJEG GOVORNOG
IZRAŽAVANJA PRIMJENOM DRAMSKIH
AKTIVNOSTI**

Zagreb, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
ZAGREB

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnice: **Laura Sirovina**

Tema završnoga rada: **Poticanje dječjeg govornog izražavanja primjenom
dramskih aktivnosti**

Mentorica: **doc. dr. sc. Iva Gruić**

Zagreb, rujan 2021.

Sadržaj

SAŽETAK	3
ABSTRACT	4
1. UVOD	5
2. GOVOR	6
<i>2.1. Nastanak govora i govorni organi</i>	<i>9</i>
<i>2.2. Govorna zrelost djeteta predškolske dobi</i>	<i>10</i>
<i>2.3. Utjecaj okoline na razvoj govora</i>	<i>14</i>
3. DRAMSKI ODGOJ	16
<i>3.1. Dramski pojmovi</i>	<i>16</i>
<i>3.2. Uloga odgajatelja</i>	<i>19</i>
<i>3.3. Poticaji</i>	<i>21</i>
3.3.1. Prostor i okruženje	21
3.3.2. Glazba i ples	21
3.3.3. Priče	22
3.3.4. Poezija	22
3.3.5. Lutke	22
4. DRAMSKE AKTIVNOSTI	23
4.1. Procesna drama	24
4.1.1. Sudionici	25
4.1.2. Voditelj	25
4.1.3. Planiranje	27
4.1.4. Dramske tehnike	27
5. PRIMJER PLANA PROCESNE DRAME ZA POTICANJE GOVORA	29
5.1. Procesna drama “Ježeva kućica”	29
5.2. Razvoj govora kao cilj aktivnosti	33
6. ZAKLJUČAK	35

SAŽETAK

U potrebi za komunikacijom izražavamo se slušanjem, govorenjem, čitanjem, pisanjem. Premda se u radu spominju sve navedene jezične djelatnosti, predmet je ovoga završnog rada govor. Naglasak je stavljen na dramske aktivnosti koje pozitivno utječu na djetetov govorni razvoj, modulaciju, dikciju te kvalitetu izričaja. U skladu s optimalnim razvojem djetetova govornoga razvoja, navedene su djetetove mogućnosti kako bi se usvojeno znanje prikladno moglo primijeniti prilikom odabira dramskih aktivnosti. Ovim radom željela sam odgajateljima, roditeljima i skrbnicima teorijski približiti karakteristike govora i način na koji se dramskim aktivnostima može potaknuti djetetov govorni razvoj.

U uvodnom dijelu rada istaknula sam važnost govora za dijete i pozitivan utjecaj planiranih dramskih aktivnosti na razvoj govora. Nadalje u uvodu pišem o dramskom odgoju i važnosti djetetova učenja igrom, a na samom kraju uvoda spominjem i procesnu dramu. U prvim poglavljima rada definirat ću osnovne značajke govora, navest ću razdoblje najpogodnije za djetetov govorni razvoj te ću opisati način nastanka glasa. Nastavit ću s opisom govornih obilježja djeteta prema razdobljima razvoja i naglasiti važnost djetetove okoline za razvoj govora. U drugom dijelu rada navest ću definicije dramskih pojmova te dramske poticaje kojima odgajatelj može upotpuniti dramske aktivnosti. Istaknut ću ulogu odgajatelja u dramskim aktivnostima te ću spomenuti važnost igre za djetetovo učenje. U četvrtom poglavlju spominjem dramske aktivnosti, a dodatno se posvećujem opisu procesne drame. Na samom kraju dajem primjer plana procesne drame s ciljem obogaćivanja dječjega govora nakon čega iznosim završne riječi u zaključku.

Ključne riječi: govor, dramska aktivnost, djeca, procesna drama, dramski odgoj

ABSTRACT

In need of communication, we express ourselves by listening, speaking, reading, and writing. Although all language activities are listed, the subject of this final paper will be speech. Emphasis is placed on dramatic activities that positively affect the child's speech development, modulation, diction and quality of expression. In accordance with the optimal development of the child's speech development, the possibilities of the child are stated so that the acquired knowledge can be adequately applied when choosing dramatic activities. In this final work, I wanted to bring educators, parents and caregivers theoretically closer to the characteristics of speech and the way in which a child's speech development can be encouraged through dramatic activities.

The introductory part of the paper highlighted the importance of speech for the child and the positive impact of the planned dramatic activities on the development of speech. Furthermore, there is talk about drama education and the importance of the child's learning through play, and at the very end of the introduction, I introduce readers to the term of the process drama. In the first chapters of this final paper, I will define the basic features of speech, specify the period most suitable for the child's speech development, and describe how the voice is made. I will continue with the child's speech characteristics according to the periods of development and emphasize the importance of the child's environment for the development of speech. In the second part of the paper, I will list the definitions of dramatic concepts and the dramatic incentives with which the educator can complete the dramatic activities. I will highlight the role of educators in dramatic activities and mention the importance of play for the child's learning. In the fourth chapter I mention dramatic activities, and I further devote myself to the description of the process drama. At the very end, an example of a process drama plan is given with the aim of enriching children's speech. The work will be brought to an end with closing arguments in conclusion.

Keywords: speech, dramatic activity, children, process drama, drama education

1. UVOD

Stručnjakinja za logopediju Tatjana Tkačenko već u prvim rečenicama svoje knjige *Velike knjige aktivnosti i vježbi za razvoj govora* iznosi najvišu funkciju govora: „jasno izlaganje vlastitih misli te slikovito i suvislo pripovijedanje” (Tkačenko, 2012, str. 2). Smisleno formuliranje vlastitih misli u povezane rečenice prikazuje djetetov govorni, ali i cjelokupni razvoj. Na temelju dječjega govora saznajemo djetetove misli te razinu dječje inicijativnosti i kreativnosti. Logički povezan govor izuzetno je važan za djetetova buduća školska postignuća, formuliranje vlastitih misli, slikovito i logično pripovijedanje o vlastitim osjećajima, planovima i doživljajima. Sve to djetetu omogućuje kvalitetnu komunikaciju, stvaralaštvo, samosvijest i daljnji razvoj njegove vlastite osobnosti. Pedagoginja Hicela Ivon citira Cazdena (1983) koji ističe da u centru pažnje treba biti razvoj upotrebe govora na način da se iniciraju situacije koje će spontano izazvati raznolike govorne izraze (Ivon, 2010). Dramske aktivnosti opisane u ovom radu zamišljene su tako da djetetu omogućuju da eksperimentira s jezičnim konstrukcijama i suzvučjima, monolozima, dijalozima, glasovima, slogovima, riječima, gramatičkim formama, izmišljanjem novih riječi itd. Na taj način djetetu pružamo neometano vježbanje govornih vještina, a uključenošću u dramske aktivnosti dijete će lakše i trajnije zapamtiti sadržaj.

Dramski odgoj poboljšava kvalitetu odgoja i obrazovanja te se, prema Dušici Bojović, može definirati kao „sklad jezičnih i nejezičnih oblika sporazumijevanja, likovnih i glazbenih elemenata, a često se služi i izražajnim sredstvima plesa, dodajući i svoja specifična izražajna sredstva.“ (Bojović, 2013, str. 9). Dramska se igra kod djeteta javlja već u ranom djetinjstvu, u obliku simboličke igre i traje do zrelosti kad djeca preuzimaju određene uloge. S obzirom na

to da je sposobnost dramatizacije urođena, na odraslima je da je potiču planiranim dramskim aktivnostima. U dramskim aktivnostima djeca uživaju u osjećaju slobode koji im se pruža te bezbrižno postižu ekspresiju vlastitih emocija i misli. S naglaskom na prirodno i spontano djetetovo učenje igrom ističe se važnost dječjega iskustvenog učenja kao ključnog za usvajanje novih riječi i izraza. Tijekom dramske igre dijete se može poistovjetiti s likom kojeg glumi, čime emocionalne reakcije lika povezuje sa svojim osjećajima te na taj način nesvjesno dekodira svoja emocionalna stanja u riječi. Na taj način, interakcijom, dijete samostalno dolazi do odgovora i rješenja. Među dramske aktivnosti ubrajamo i procesnu dramu koja djecu potiče na „igranje, doživljavanje i promišljanje dramskog svijeta i događaja u njemu“ (Gruić, 2002, str. 18). Ona je fokusirana na zajedničko stvaranje imaginarnoga svijeta pri čemu djeci daje do znanja da je njihova uključenost u stvaralačkom procesu izuzetno važna. Iako mnogi autori naglašavaju odgojno-obrazovnu važnost procesne drame, istaknuta je važnost kreativne strane drame koja je izmaknuta vanjskim ciljevima, „kad samo građenje i igranje dramskog svijeta postane i cilj i svrha“ (Gruić, 2002, str. 119).

U drugom poglavlju navedene su odrednice bitne za uredan razvoj govora i najosjetljivije razdoblje za njegovo usvajanje. Istaknuta je definicija koja opisuje jasnu razliku između jezika i govora te što se podrazumijeva pod govornim glasovima hrvatskoga jezika. Nadalje su navedeni organi potrebni za produkciju glasa i način na koji nastaje glas, a najveći dio poglavlja zauzima djetetov razvoj govora prema razdobljima dječjega rasta. Na kraju drugoga poglavlja pridaje se važnost okolini u dječjem svladavanju govora i pravilan pristup bitan za pozitivan utjecaj na dječji govor. Treće poglavlje započinje najvažnijim definicijama dramskih pojmova, a nadalje se opisuje pristup odgajatelja tijekom dramskih aktivnosti i važnost igre za djetetovo učenje. Nastavlja se opisom dramskoga prostora, glazbe, priča, poezije i lutaka koji su izuzetno važni za bolju uključenost djeteta u dramske aktivnosti. U četvrtom poglavlju nabraja se nekoliko dramskih aktivnosti koje su u nastavku uklopljene u procesnu dramu. Detaljnije se upoznajemo s procesnom dramom, a u primjeru plana procesne drame *Ježeva kućica* saznajemo na koji način dramskim aktivnostima možemo utjecati na razvoj govora kod djece. Rad završava zaključkom u kojem se naglašava važnost dramskih aktivnosti za dijete i za poticanje njegova usvajanja govora.

2. GOVOR

Govor je najvažnije sredstvo komunikacije među ljudima. Kako bi se vještina govorenja razvila, potrebno je: „dobro zdravlje, uredno razvijeni govorni organi, uredan sluh, uredan intelektualni razvoj te stimulativno okruženje” (Mesec, 2010, str. 8). Govorno-jezične vještine razvijaju se postupnim učenjem artikulacije i izgovora glasova materinskoga jezika, a to se postiže slušanjem i imitiranjem odraslih govornika te razgovorom. Parafrazirajući de Saussurea, doc. dr. sc. Jasna Šego ističe razliku između jezika i govora: „jezik je organiziran sustav znakova (*la langue*) i kao takav ponajprije društvena tvorevina, dok je govor praktična realizacija jezika (*parole*), odnosno jezik u uporabi.” (Šego, 2009, str. 122).

Fonologija je lingvistička disciplina koja se bavi sustavima glasova govora kojima se koristimo pri govoru. Tako su govorni glasovi primjerice *p, d, k, r, s, š* i *n*. Iako možemo stvarati i druge glasove, ako oni nisu smisleni dio hrvatskog jezika, tada se oni ne ubrajaju u govorne glasove našega jezika. Plakanje, smijanje i gukanje ne pripadaju sustavu glasova govora, pa ne možemo reći da se radi o preteči jezika (Vrsaljko i Paleka, 2018). Učeci da se u govoru moraju slijediti određena pravila, djeca će s vremenom početi uključivati sve glasove potrebne kako bi se formirala određena riječ, stavljajući ih na prava mjesta u riječi i bez dodavanja suvišnih glasova.

„U prve tri godine djetetova života u mozgu nastaje više sinapsi nego što će biti potrebno u odrasloj dobi.” (Jovančević i Ježić, 2007, str. 4). Zbog te činjenice nije čudno da se „najbrži razvoj jezika i govora događa u prve tri godine djetetova života.”¹ (Jovančević i Ježić, 2007, str. 5). Osjetljiva razdoblja vremenski su određene etape u razvoju u kojima je olakšana mogućnost savladavanja određenih i kasnije neponovljivih učenja. Na osjetljiva razdoblja utječu specifične razvojne promjene u mozgu. Ako je okolina poticajna za dijete u tim razdobljima, u djetetovu će se mozgu razviti veze potrebne za uspješno svladavanje vještina i znanja.

¹ U tablici 1. prikazano je kako je dječji mozak najosjetljiviji na govor neposredno pri rođenju, a neka izvješća tvrde da je osjetljiv i za vrijeme dok se dijete nalazi u truhu. (Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, Vol. 13 No. 48, 2007. (Jovančević i Ježić, 2007, str. 5), na adresi: [Nasljeđe, ljubav i njega u ranom razvoju mozga - Utjecaj istraživanja razvoja mozga na novi pristup poticanja ranog...](#))

tablica 1.

Istraživanje je pokazalo da novorođenčad reagira na svoj materinski jezik ili da čak uočava razliku između dvaju različitih jezika (bilingvalna djeca). Za razliku od odraslih dojenčad uočava razliku u jeziku prema ritmičkim svojstvima govora. To potvrđuje činjenica da „djeca u dobi do 6 godina s lakoćom uče strani jezik s pravilnim naglaskom, dok odrasli to gotovo ne mogu.” (Jovančević i Ježić, 2007, str. 5).

2.1. Nastanak govora i govorni organi

Zahvaljujući prilagodbi dišnih organa i dijela organa za probavu, čovjek može komunicirati govorom. Vesna Mance u knjizi *Kako dijete govori?* (Andrešić i sur., 2010) navodi organe koji čine fonacijski aparat kojemu pripadaju organi za neposrednu proizvodnju glasa te organi koji služe za stvaranje i održavanje glasa i govora, a to su:

- grkljan, nosna i usna šupljina, ždrijelo, respiracijski mišići, koštane strukture grudnog koša, kralježnice i zdjelice te cijeli dišni takt- dušnik, bronhi, pluća
- središnji živčani sustav, osjetila, periferni živčani sustav i endokrini sustav.

Strujanje zraka, tlak strujanja zraka i elastična valvula koja vibrira potrebni su kako bi nastao glas. Glasnice imaju ulogu elastične valvule te vibriraju zbog struje i tlaka koji dolazi iz dušnika. Svaki čovjek razlikuje se po visini, jačini, boji i rasponu glasa.

2.2. Govorna zrelost djeteta predškolske dobi

Dječji razgovori s drugom djecom, s predmetima, igračkama, situacijama i pojavama te sa samim sobom dokazuju da dijete urođeno posjeduje intuiciju za dramatiziranje. Prirodni razvoj djeteta još se više može obogatiti planiranim dramskim aktivnostima. Kako bismo jasno prikazali dramske aktivnosti s kojima možemo razvijati govor kod djece, moramo biti upoznati s optimalnim razvojem samoga djeteta. Na taj način izbjegavaju se preteške ili prelagane aktivnosti koje mogu dovesti do frustracija ili gubitka dječjega interesa. Individualnost svakoga djeteta naglašava da bilo kakav „kalendar“ jezično-govornoga razvoja može poslužiti samo kao „orijentir“ za praćenje očekivanoga jezično-govornog razvoja djeteta. U slučaju velikoga odmaka od očekivanoga naglašava se važnost ranoga obraćanja stručnoj pomoći.

U prve tri godine života, dijete prolazi faze prvoga plača, brbljanja, slogovanja, slaganja prvih riječi i rečenica, pa do kompetentne participacije u razgovoru u kojem govorom izražava vlastite potrebe, emocije i stavove. Taj se razvoj odvija prema određenim razdobljima. „Predgovorno razdoblje počinje rođenjem i traje do 9. mjeseca, govorno razdoblje obilježava pojava prve riječi sa značenjem od 9. do 15. mjeseca, prve se rečenice javljaju od 18. do 24. mjeseca, a naglo širenje rječnika i usvajanje gramatičnosti od druge do treće godine.” (Mesec i sur., 2010, str. 8).

Do trećega mjeseca života dijete svojim smijanjem i plakanjem izražava vlastita emocionalna stanja i potrebe čime već u najranijoj dobi uočavamo djetetovu potrebu za komunikacijom s okolinom (Mesec i sur., 2010). Osluškivanjem okoline beba može razlikovati ugodne od neugodnih i poznate od nepoznatih glasova te reagirati na njih (Mesec i sur., 2010). Dijete se smiješi kad vidi skrbnika, zadovoljno guguće, a igrom vlastitim govornim organima dijete će početi stvarati samoglasnike (Apel i Masterson, 2004).

Od četvrtog do šestog mjeseca dijete usvaja izgovaranje samoglasnika te eksperimentira ustima, jezikom i grlom. Uspijeva stvoriti „škripave ili kreštave zvukove” (Apel i Masterson, 2004, str. 29). Na taj način dijete testira svoje sposobnosti. Svojim brbljanjem koristi se raznim glasovima te vokalno pokazuje je li ushićeno ili razočarano.

Zvukovi „grgljanja“ karakteristični su u igri s djetetom ili ako dijete shvaća da ga se ostavlja samog u prostoriji (Apel i Masterson, 2004).

Od sedmog mjeseca do prve godine života djetetovo brbljanje poprima dugačke i kratke skupine glasova kao što je npr. mamama, bababa... Dijete se koristi govornim ili neplaćućim glasovima, oponaša razne glasove govora i na taj način privlači pozornost skrbnika. Uzrok je tomu sve bolja kontrola vokalnoga sustava (usta, jezika, grla,...). U svom govoru dijete upotrebljava jednu ili dvije riječi iako ih još uvijek ne izgovara posve jasno. Sposobnost oponašanja intonacije govora odraslih, slogovanje i korištenje suglasnika (*b, d, t, d, m i n*) karakteristično je za navedeno razdoblje. Na kraju razdoblja pojavljuje se i prva riječ iako možda nije izgovorena jasno. Pojavom prve riječi započinje govorno razdoblje djetetova života. (Apel i Masterson, 2004).

U razdoblju od 18. do 24. mjeseca dijete uspijeva postaviti pitanja jednom riječju ili dvjema riječima, npr. „Gdje tata?“ ili „Što to?“. Kombinira dvije riječi zajedno u izjavnu rečenicu te se služi suglasnicima na početku riječi (Apel i Masterson, 2004). Već sa 18 mjeseci djetetov vokabular obuhvaća 100 riječi (Vrsaljko i Paleka, 2018). U ovom razdoblju dijete počinje koristiti glagole, pridjeve i zamjenice (ja, ti, moje). S lakoćom pokazuje i imenuje svakodnevnih stvari i upotrebljava niječne riječi (Mesec i sur., 2010).

„Prvi gramatički oblici pojavljuju se kratko nakon početka spajanja riječi u rečenice.“ (Apel i Masterson, 2004, str. 65). Uočava se da dijete shvaća da svaki predmet, akcija i mišljenje može biti opisano riječima. Dijete staro od dvije do tri godine naglo će proširiti svoj rječnik te sve više usvajati gramatiku (Apel i Masterson, 2004). Koristit će se dvjema ili trim riječima dok govori, a njegovi slušatelji uglavnom će ga razumjeti. Njegov vokabular obuhvaćat će preko tisuću riječi, a moći će razumjeti još više. (Apel i Masterson, 2004). Zainteresirano će imenovati predmete, a “dijete koje je nedavno napunilo dvije godine može izostavljati glasove na kraju riječi (*sa* umjesto *sat*) ili slogove (*te-fon* umjesto *telefon*)” (Apel i Masterson, 2004, str. 70).

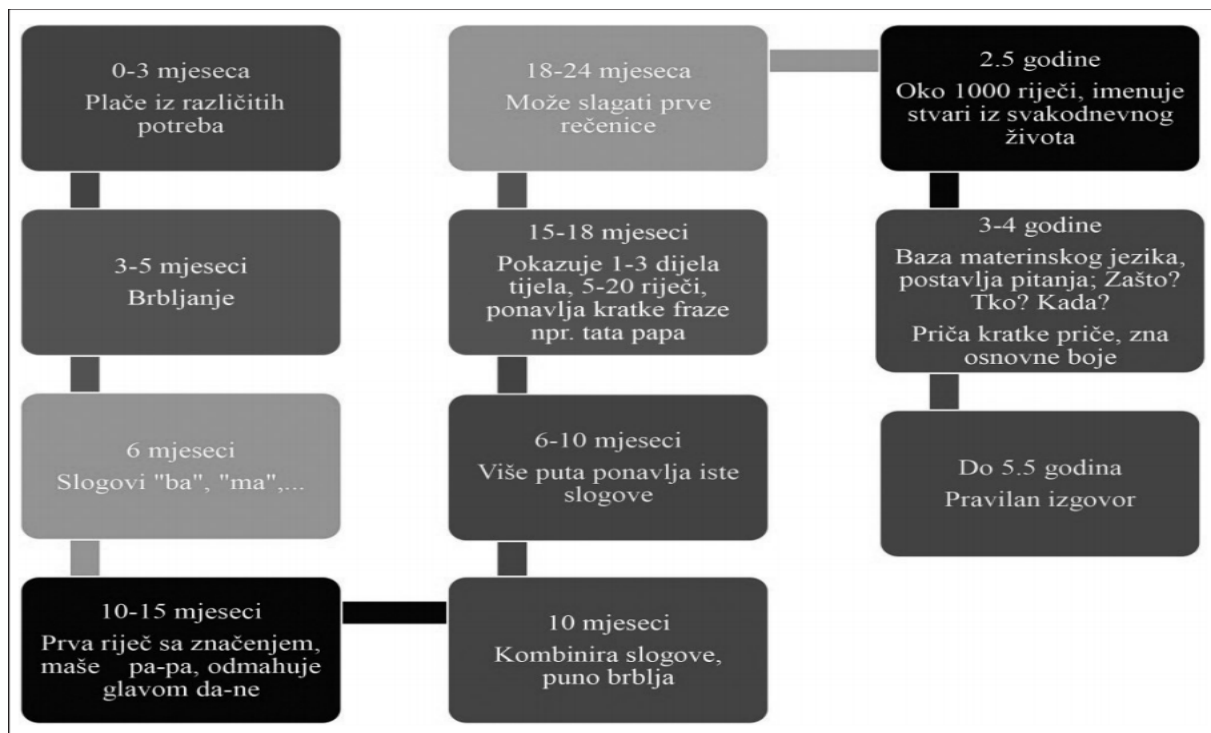
Od tri do četiri godine djetetov govorni razvoj obuhvaća mnogo rečenica od četiri ili više riječi (Apel i Masterson, 2004). Dijete je sposobno „kombinirati riječi u rečenice prema sintaktičkim i morfološkim pravilima“ (Mesec i sur., 2010, str. 2). Djetetovi slušatelji koji nisu dio obitelji razumjet će što dijete govori. U tom razdoblju dijete govori glatko, bez

ponavljanja slogova ili riječi te priča o tome što je radilo u danu. (Apel i Masterson, 2004) Dijete ima izuzetno dobro razvijen govor, zainteresirano je za govor i komunikaciju te govori više nego što sluša. Svoje misli izgovara naglas, često “u monologu usmjerenom najdražoj igrački” (Perić Kraljik, 2009, str. 19). Koristi zamjenice, postavlja pitanja zašto, kada, što ako te može povezati u govor situacije koje su se dogodile (Mesec i sur., 2010)

Četvrta do peta godina govornoga razvoja djeteta okarakterizirana je jasnim glasom te izrazitim navođenjem pojedinosti, npr. „najdraže mi je bojati flomasterima” (Apel i Masterson, 2004, str. 7). Većinu glasova izgovara ispravno, mogući je izuzetak glasova *l, r, č, ć, š, ž, dž, đ*. Razdoblje od četiri do pet godina bogato je aktivnim govorom, a dijete se koristi gramatikom koja je karakteristična za obitelj iz koje dijete dolazi (Apel i Masterson, 2004). Djeca lako imenuju ulogu te dijele zadatke u igri. „Govor sad već postaje konkretno sredstvo komunikacije“ (Perić Kraljik, 2009, str. 20). Dijete u ovom razdoblju može dugo pričati, broji do deset, u rečenicama koristi od četiri do šest riječi, a za riječi koje ne razumije traži objašnjenje. (Mesec i sur., 2010).

D. Bojović (2013) istaknula je kako djeca u dobi od pet do sedam godina verbalno mogu iznijeti vlastito mišljenje i osjećaje, često izmišljaju i preuveličavaju događaje, a vole i pričati priče, istraživati, rješavati problemske situacije te biti fizički aktivna. Djeca te dobi sve glasove izgovaraju pravilno, zanimaju se za slova i knjige, gramatički pravilno upotrebljavaju složene rečenice, razumiju da tekst predstavlja govorni jezik, a u pričama isprepliću stvarnost i maštu. Kombiniranje složenih rečenica ne predstavlja im problem, a govor lako prilagođavaju socijalnim situacijama. U ovom razdoblju usvaja se fonološka svjesnost. (Mesec i sur., 2010.).

Polaskom djeteta u školu nastavlja se formalno obrazovanje djeteta te se uči i pisani jezik – čitanje i pisanje. Svaki pojedinac utječe na razvoj vlastite vještine govorenja cjeloživotnim učenjem (Meseci sur., 2010).

SLIKA 1. Grafički prikaz razvoja govora (Posokhova 2008).

(Vrsaljko i Paleka, 2018, str. 144)

2.3. Utjecaj okoline na razvoj govora

Govorni poticaji posebno su bitni u prvim mjesecima novorođenčetova života. Interakcijama s djetetom potiče se dijete na slušanje, razumijevanje jezika te govor, a svemu tome pridonosi i činjenica da dojenče najviše preferira glas svoje majke među glasovima drugih žena. Obiteljsko kulturno i jezično podrijetlo jedan je od čimbenika djetetova govornoga razvoja. Tako npr. postoji razlika u kulturi između obitelji koja zahtijeva da dijete od tri godine bude aktivni sudionik u razgovorima i zainteresirano za knjige i obitelji koja odgaja dijete na način da ono više sluša nego govori (Apel i Masterson, 2004).

„Odgojitelj pričanjem potiče djecu na živu riječ.“ (Perić Kraljik, 2009, str. 64). Osim uloge obitelji u dječjem govornom razvoju odgajatelj također nosi ulogu djetetova govornoga uzora. „Uzor djeluje više od sveg odgajanja. Djetetu samo moramo omogućiti da bude u blizini svoga uzora.“ (Velički, 2009, str. 84). Razlog je tomu činjenica da djeca obožavaju

imitirati govor odraslih, a tu imitaciju još će više potaknuti bogatstvo sadržaja poput čitanja, slušanja kvalitetnih govornih televizijskih ili radijskih emisija, izvođenje lutkarskih predstava, raznih priredaba i sl. „Ima niz mogućnosti da se organizirano provode govorne vježbe u obliku igre, tako da djeca i ne primijete kako su igrajući se nešto naučili.“ (Težak, 1974, str. 10). Dječji govorni razvoj ubrzava se provođenjem verbalnih dramskih igara.

„Za razvoj raznolike uporabe govora, potrebno je stvarati i organizirati raznolike komunikacijske situacije u dječjem vrtiću, kontekste koji će zahtijevati i inicirati raznolike odnose među djecom i raznoliku govornu ekspresiju među djecom i djecom i odgajateljem.“ (Miljak, 1987, str. 66). U knjizi *Jezik i govor* (2004) predlaže se i niz pozitivnih načina učenja govora kod djece. Djecu se ne bi trebalo forsirati na ponavljanja riječi koje želimo da budu usvojene, već bismo trebali poticati interakciju i igru kojima će se razvijati jezične i govorne vrednote. U razgovoru s djecom trebamo dotaknuti različite teme, ali im ne nametati područja koja ih ne zanimaju. Poticanjem hrabrosti kod djeteta ono stječe vlastitu neovisnost u govoru, iznosi vlastito mišljenje i postavlja pitanja. Moramo biti svjesni da smo govorni uzor djeci, a u svakom sadržaju koji pripremimo dječja uključenost u aktivnosti pokazat će djetetov govorni napredak. Pjevanjem i recitiranjem djelujemo na usvajanje ritma i melodije, što je važno i kod djece koja su brzopleta (kako bi usporili njihov govor), ali i kod djece koja mucaju (u pjesmi nema mucanja, na taj način vježbamo pravilan ritam). (Andrešić i sur., 2010). Istaknuta je i važnost igre, a u razdobljima netočnoga govora (npr. fiziološko mucanje) predlažu se neverbalne igre kao što je crtanje, modeliranje, građenje... Kako bi omogućili razvoj auditivne pozornosti, koja je važna za razvoj govora, valjalo bi poticati motoriku cijeloga tijela (hodanje po taktu, plesanje, pljeskanje...). Poticanjem pričanja i prepričavanja priča ne samo da razvijamo djetetov govor, već pozitivno utječemo i na sposobnost pamćenja djece. Ono što nikako ne valja činiti jest da prekidamo dijete dok govori, upozoravamo ga da je učinilo pogrešku prilikom govora, ne smijemo govoriti umjesto djeteta, završavati njegove riječi ili rečenice. Ako dijete ima poremećaj govora, ne smijemo ga koriti ni nagrađivati prilikom tečnoga govora. Atmosfera koju stvaramo u odgojnoj skupini trebala bi biti poticajna kako nijedno dijete ne bi bilo izloženo ruganju ostale djece (Andrešić i sur., 2010).

3. DRAMSKI ODGOJ

Maša Rimac Jurinović smatra da bi „bilo [bi] pogrešno dramski odgoj razumijevati kao aktivnosti usmjerene na pripremu školske predstave i upoznavanje sa zakonitostima dramsko-scenskoga izraza. Dramski je odgoj puno više od toga. Usmjeren je na razvitak djeteta kao cjelovite osobe, njegova je svrha odgajanje za život.“ (Rimac Jurinović, 2016, str. 55).

Za jasniju predodžbu drame najprije je potrebno naučiti definicije dramskih pojmova.

3.1. Dramski pojmovi

3.1.1. Dramski je odgoj „oblik učenja i poučavanja kroz dramsko iskustvo.“ (Krušić, 2007, str. 13). Posebnost je dramskoga odgoja upravo učenje iskustvom u kojem je dramski izraz njezino sredstvo.

3.1.2. Dramski je izraz „svaki oblik izražavanja u kojemu su stvarni ili izmišljeni događaji, bića, predmeti, pojave i odnosi predstavljeni pomoću odigranih uloga i situacija.“ (Krušić, 2007, str. 13). Dramskim izrazom djeca razvijaju govorne sposobnosti i vještine ne osjećajući pritom stres jer ne razgovaraju izravno s odraslom osobom.

3.1.3. Dramska je sposobnost sposobnost koju posjeduju svi ljudi, a javlja se već u ranome djetinjstvu kao simbolička igra.

3.1.4. Dramska aktivnost smatra se proživljenim iskustvom koje za promatrača ne mora biti nužno zanimljivo, ali za sudionika jest uzbudljivo, prepuno zadovoljstva i emocija.

Dušica Bojović navodi kako dramske aktivnosti djeluju holistički, kod djece se primjenom dramskih aktivnosti razvija (Bojović, 2013) :

- samopouzdanje i pozitivno samopoimanje

- mašta
- empatija i tolerancija
- kooperativnost
- koncentracija
- jezik i sposobnost komunikacije
- kreativnost u rješavanju problema
- humor
- izražavanje emocija
- relaksacija
- samokontrola i samodisciplina
- povjerenje
- tjelesna kontrola
- pamćenje
- socijalna svijest
- vlastita vrijednost i stavovi
- estetika vrijednosti.

3.1.5. Dramska pedagogija obuhvaća „skup metoda poučavanja i učenja koje se sustavno koriste dramskim izrazom kao čovjekovom sposobnošću kojom se on služi tijekom sazrijevanja i odrastanja.“ (Krušić, 2008, str. 16). Za navedeni dramski rad danas se koriste i nazivi „*odgojna drama, drama za odgoj i drama.*“ (Krušić, 2007, str. 15). Razni oblici rada s djecom i mladima započeli su još 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća u sklopu *Zagrebačkog kazališta mladih*. (Balić i Dragović, 2012) Utemeljiteljicom suvremene hrvatske dramske pedagogije i najistaknutijom dramskom pedagoginjom smatra se Zvezdana Ladika. Iako dramski odgoj još uvijek nije dio hrvatskoga odgojno-obrazovnog sustava (osim povremeno u nekim drugim predmetima i sadržajima zahvaljujući entuzijastičnim učiteljima), on živi kao izvanškolska aktivnost djece i mladeži. „Dramski odgoj zastupljen je i na hrvatskim fakultetima koji obrazuju učitelje i odgojitelje, a kao izborni kolegij nudi se polaznicima Studijskog centra socijalnog rada u Zagrebu, jednako kao i studentima

zagrebačkog Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta.” (Balić i Dragović, 2013, str. 204).

- 3.1.6. Dramska metoda način je „praktičnoga postupanja i djelovanja u dramskome odgojnom radu.” (Fileš i sur., 2008, str. 11).
- 3.1.7. Dramska igra “fizička je ili intelektualna aktivnost u kojoj sudionici preuzimaju uloge i koja ima svoja pravila te katkad i natjecateljski karakter.” (Fileš i sur., 2008, str. 11).
- 3.1.8. Dramska vježba uključuje igranje uloga što je omogućeno ponavljanjem određene radnje kako bi se kvalitetno uvježbala određena vještina ili sposobnost.
- 3.1.9. Dramska tehnika aktivnost je koju čine više jednostavnih dramskih postupaka. Iva Gruić (2002) definira dramske tehnike kao dramske obrasce sudjelovanja sudionika u nekom trenutku razvoja procesne drame, koji određuje sve (ili gotovo sve) aspekte sudjelovanja.

3.2. Uloga odgajatelja

Bitna je odrednica dramskoga odgoja improvizacija, pri čemu djeca svojim kreativnim razmišljanjem primjenjuju dosadašnje iskustvo i stečeno znanje. Tijekom toga dinamičnog procesa odgajatelj(ica) je voditelj s kojim djeca prolaze kroz zamišljeni svijet. Odgajatelj(ica) je zajedno s djecom izvor kreativnih ideja, komunicira emocijama i konceptima.

Najprije treba krenuti sa zajedničkim dramskim aktivnostima, stvoriti ugodnu i opuštenu atmosferu kako bi se postiglo uključivanje sve djece u aktivnosti. Ekstrovertirana djeca u početku mogu biti idealan primjer drugoj djeci. U slučaju da dijete ne želi biti uključeno u dramske aktivnosti, bilo da je riječ o strahu ili nekom drugom razlogu, važno je da poštujemo djetetovu odluku i dopustimo mu da samo promatra (Bojović, 2013). Također, ako se u skupini ističe dijete koje je izuzetno zainteresirano za kreativno izražavanje u dramskim aktivnostima, to dijete može preuzeti ulogu vođe skupine.

Svakako odgajatelji trebaju biti svjesni i riječi koje rabe pozivajući djecu na zajedničku aktivnost. Poželjno je djecu zainteresirati pozivom na igru, a ne koristiti se izrazima poput: „Idemo vježbati!“ Osim toga odgajatelji ne smiju izostavljati vlastitu glumu dok npr. čitaju priču. Idealno bi bilo kad bi je ispričali ili dramski čitali. „Nepravедno bi bilo da od djece tražite da glume, a da vi sami to ne činite“ (Bojović, 2013, str. 30). Dakle, potrebno je da odgajatelj(ica) djecu ohrabruje glumiti, izmišljati vlastite priče, istraživati, dolaziti do rješenja itd. Odgajatelj(ica) mora inspirirati, motivirati, aktivirati, planirati aktivnosti i sudjelovati u igri. „Odrasli trebaju biti djeci više partneri, a manje autoriteti pa svoje zahtjeve prema djeci trebaju izražavati kroz igru, a ne u obliku prisile.“ (Šego, 2009, str. 127)

“Često se zaboravlja činjenica da je svaki čovjek *homo ludens* i da nam je igra urođena. Što je starije, dijete se sve više stidi igrati” (Trešćec Godek, 2012, str. 45). Od svoje druge godine dijete može izraziti stečena iskustva dramatizacijom u simboličkoj igri. Simbolička igra u punoj je snazi u djetetovoj trećoj i četvrtoj godini života. U sedmoj godini sve se više razvija djetetova govorna sposobnost, a dječja dramatizacija postupno se gubi. Iz toga razloga potrebno je iskoristiti prirodu dječjega učenja igrom te na taj način djeci omogućiti vježbanje praktičnih životnih vještina. Igra je ključ za ono što dijete očekuje u budućnosti. Dijete je u

igri spontano, bezbrižno, otvoreno te problemima pristupa kreativnim rješenjima. U vezi s tim dobro je spomenuti ovu kinesku narodnu poslovicu:

„Kaži mi, i zaboravit ću,

Pokaži mi, i možda se neću sjetiti.

Uključi me, i razumjet ću.“²

Učenje je olakšano kad se iskustvo zaista proživi, stoga je važno aktivno uključiti djecu u dramske aktivnosti kako bi omogućili pohranu više informacija uz efikasniji i trajniji učinak. „Drama je moćno oružje koje trenutno aktivira dječju pažnju.“ (Bojović, 2013, str. 15).

² Navedena kineska poslovice preuzeta je iz priručnika *Više od igre – ispričaj mi priču; dramske metode u radu s djecom* Dušice Bojović (2013, str. 11).

3.3. Poticaji

Preporučuje se u svakodnevni rad uvesti poeziju, pjesmice, rime i pričati priče zbog pozitivnoga utjecaja na verbalizaciju vlastitih osjećaja, učenje glasova i riječi te razumijevanje pisanoga jezika. Osim navedenoga poticaji za dramske aktivnosti uključuju još i slike ili fotografije koje razvijaju dječju maštu, novinske listove koji služe za istraživanje raznih tema vezanih uz dječje zanimanje, zanimljive i neobične predmete te dostupne kutije za rekvizite prepune jednostavnih predmeta.

3.3.1. Prostor i okruženje

Prostor u kojem bi se dramske aktivnosti mogle nesmetano odvijati treba biti siguran i prostran tako da omogućuje djeci da se bezbrižno kreću. Poželjno bi bilo da postoji dio u sobi koji je posebno namijenjen glumi. Centar u kojem će to biti moguće trebao bi uvijek biti opremljen u skladu s odgovarajućom temom. Ako je, na primjer, tema ovoga mjeseca bazirana na šumskim životinjama, treba se opskrbiti materijalom koji će djeci omogućiti potpunije uživanje u zadane uloge. Osim toga određeni predmeti mogu biti zanimljive asocijacije. Tako npr. "tepih može biti more prepuno plivača, novine mogu biti čamac, a mala metla veslo" (Perić Kraljik, 2010, str. 77).

3.3.2. Glazba i ples

Prilikom biranja glazbe za aktivnosti važno je da obratimo pozornost na djela koja „imaju glazbeni obrazac koji se ponavlja, imaju ugodan ritam, djela koja imaju širok raspon emocija, dječja glazba, tradicionalna glazba...“ (Bojović, 2013, str. 30). Tijekom čitanja priče, bilo bi dobro ukomponirati pozadinsku klasičnu glazbu koja će odgovarati elementima same priče. Svakako, za bolji učinak potrebno je priču uskladiti s glazbom.

Uz pozitivan utjecaj glazbe ples doprinosi razvoju dječjega rada u raznim područjima učenja.

3.3.3. Priče

Karakteristika je svake kreativne drame da u svojoj glavnoj aktivnosti sadrži određenu priču ili pjesmu. Odabir priče vezan je uz ono što želimo djeci izraziti porukom. Preporučuju se priče koje imaju jednostavnu radnju, dinamične likove te jasnu poruku. Djeci su drage priče sa smiješnim likovima i situacijama. Preferiraju ispričane ili dramatizirane priče u kojima odgajatelj preuzima ulogu izvođača. Poželjno je omogućiti djeci da kreiraju vlastitu priču ili dopustiti dodavanje likova i situacija u zadanu priču (Bojović, 2013).

3.3.4. Poezija

Pjesme za djecu najčešće su pisane u prvom licu, a značajne su jer se djeci lako poistovjetiti s njima. Prilikom odabira pjesme bitno je birati različite stilove te izravan jezik pjesme kako bi ga djeca uspjela razumjeti. Kao što je bio slučaj s pričom, tako i pjesme koje djeca vole najčešće su humorističnoga karaktera.

3.3.5. Lutke

Rad s lutkama djeci omogućuje da zaborave na svoju nesigurnost u glumi. Uzrok tomu činjenica je da se puna pažnja stavlja na lutku, a ne na lutkara, tako da se dijete koje glumi lutkom i dalje uspjeva izraziti gestikulaciju i svaku emociju.

„U igri lutkama govor se prirodno razvija i obogaćuje“ (Ivon, 2010, str. 59). Ista autorica citira Renfra (1982): „Čim dijete uzme lutku u ruke, želi je navesti da govori. Dajući joj glas, daje joj i život.“ te Vigotskog (1977) koji ističe da se „cilj iz zabave, zadovoljstva igranja lutkom, pretvara u priopćavanje drugima, komunikaciju sa suigračima ili gledateljima.“ (Ivon, 2010, 59-60). Dijete u razgovoru s lutkom obogaćuje svoj rječnik i pridaje važnost verbalnom izrazu. Osim toga dijete se često koristi rimama te stvara vlastite stihove što dokazuje dječje usvajanje jezičnih struktura, stilskih figura, kompozicije i stilizacije rečenice.

Dijete mlađe predškolske dobi koristi se lutkom za prikaz konkretnih životnih situacija te najčešće upotrebljava lutke djevojčica, dječaka i životinja. Ideje kojima se dijete koristi u igri promjenjive su te rijetko stvaraju cjelovite sadržaje. Okarakterizirane su kratkim, gramatički

nepravilnim rečenicama, oskudnim rječnikom te nejasnim govorom koji je obilježen zastajkivanjem i ponavljanjem. Motorička aktivnost lutke nespretnija je te je stavljena u prvi plan. Već u najranijoj dobi javlja se monolog tijekom kojega dijete pokazuje govorne vrednote poput jačine i trajanja tona te boje glasa. Monologom dijete također može izraziti vlastite želje i doživljaj te želi da ga se čuje (Ivon, 2010).

Dijete starije predškolske dobi upotrebljava duge monologe i dijaloge. U dijalogu dijete eksperimentira postavljanjem pitanja, odgovorima te obogaćuje svoj rječnik razmjenjivanjem iskustva s drugom djecom. Kako bi što uspješnije komuniciralo s okolinom, uči se vještini slušanja. Dijete lutku pokreće kontroliranije, koristeći složenije radnje koje imenuje. Sve je češća uporaba složenijih gramatičkih struktura.

„Najčešći i najzanimljiviji oblik dječje igre lutkom lutkarske su improvizacije (igrokazi, lutkarske predstave)“ (Ivon, 2010, str. 61). Kako bi što uspješnije prikazalo zadanu ulogu, dijete rabi karakteristike ljudskog ponašanja. Upotrebljava glas zadanoga lika (npr. piskutavim glasom glumi ptičicu, vuka glumi dubokim glasom itd.), određenu intonaciju (glas koji reprezentira razočarenje, odlučnost, ozbiljnost, tugu itd.) zvuk i onomatopeju kojima jasno opisuje radnju (mljackanje, hrkanje itd.). Osim toga dijete glasom prikazuje i prostor (nestajanje i pojavljivanje), životinje te pritom upotrebljava „naglašavanje, izražavanje kontrasta, inzistiranje, naglašavanje pojedinih dijelova govora“ (Ivon, 2010, str. 62).

4. DRAMSKE AKTIVNOSTI

D. Bojović navodi važnost postupnoga uvrštavanja dramskih aktivnosti u vrtiće. Istaknula je sljedeće dramske aktivnosti:

- “pantomima
- vođena fantazija
- narativna pantomima
- igre uloga

- prezentiranje dramskih tekstova i priča drugima – pričanje prema slikama ili prepričavanje
- dramske igre
- upotreba lutaka, lutkarsko kazalište
- improvizacije i karakterizacije uloga
- individualne uloge
- karakterizacije likova
- dramatizacija i izvođačke igre
- forum-kazalište
- odgojiteljica u ulozi” (Bojović, 2013, str. 20).

U ovom radu odlučila sam se posvetiti jednoj dramskoj aktivnosti koja će biti spoj više dramskih aktivnosti. Procesna drama činila se kao idealna dramska metoda u koju mogu uklopiti veći broj dramskih aktivnosti i istovremeno jasno prikazati način na koji možemo pozitivno utjecati na razvoj govornih vještina djece rane i predškolske dobi. Osim slikom i pokretom dijete u procesnoj drami sudjeluje i riječju. Ono u tom procesu nesvjesno usvaja govorne vještine koje će mu biti potrebne u budućnosti. Iva Gruić citira Johna O' Toolea, koji navodi kako je procesna drama „bazirana na fikcijskom preuzimanju uloge i improvizaciji. Ona je uvijek snažno podložna procesu.“ (Gruić, 2002, str. 18). Zahvaljujući baš tom, trenutačnom i improviziranom procesu razvoja drame, djeca su u govornom izražavanju prepuštena sama sebi i svojem načinu slaganja riječi u rečenice kako bi mogla jasno iznijeti ideju koju žele da njihovi vršnjaci razumiju. Zato sam se nadalje odlučila detaljnije posvetiti tematici procesne drame i navesti primjer plana procesne drame za poticanje govora.

4.1. Procesna drama

Zajedničko osmišljavanje i oživljavanje dramskog svijeta, ulazak i izlazak iz uloga te stvaranje događaja osnovne su karakteristike procesne drame. „Nekoliko je izrazito prepoznatljivih obilježja procesne drame: a) sudjelovanje svih sudionika, b) odsutnost

vanjske publike, c) aktivno sudjelovanje voditelja u samom procesu (voditelj u ulozi), d) sastoji se od epizoda i e) organizirana je u etape.” (Rimac Jurinović, 2016, str. 55).

Procesna drama raspodijeljena je prema epizodama. Gruić epizode definira kao „svojevrzne zaokružene cjeline, koje se ne odnose na razinu priče, nego na razinu funkcioniranja procesne drame” (Gruić, 2002, str. 20). „Epizode predstavljaju izlasci/ulasci u ulogu, promjena uloge za sudionike ili voditelja, organizacijsku promjenu (prelazak s rada čitave skupine na rad u manjim skupinama, na primjer), promjenu mjesta događanja, vremenski skok i promjenu načina oblikovanja radnje” (Gruić, 2002, str. 21–22).

4.1.1. Sudionici

S obzirom na to da procesna drama nije namijenjena za javno izvođenje, sudionici ne preuzimaju ni ulogu publike ni izvođača. Oni su istovremeno pisci, redatelji i glumci procesne drame u kojoj se pažnja stavlja na njihov unutarnji doživljaj i zajednički doživljaj skupine te istraživanje teme, forme i značenja (Gruić, 2002). Uživljavaju se u uloge i dramski svijet, a istovremeno kreiraju događaje toga svijeta.

Način na koji sudionici mogu biti uključeni u procesnu dramu jest: u cijeloj skupini, u malim skupinama, u parovima te pojedinačno. U velikim skupinama nerijetko se dogodi da svaki sudionik skupine ne stigne iznijeti svoje ideje, dok je u manjim skupinama i parovima sudioniku pruženo dovoljno prilika za iznošenje vlastitih ideja. Dijete može izravno iznijeti vlastite ideje (slikom i riječju) te neizravno (pisanjem, crtanjem, planiranjem itd.). (Gruić, 2002)

4.1.2. Voditelj

Sudionike u procesnoj drami vodi odgajatelj koji zajedno s djecom stvara imaginarni svijet. Najlakši način na koji voditelj to može postići jest da preuzme ulogu čime je voditelju pružena prilika da radnju pokreće „iznutra”. Odgajatelj tada može ispitivati,

uvjeravati, nagovarati ili čak doći i u otvoreni sukob s suigračima. U zamišljenoj situaciji odgajatelj je ravnopravan djeci, dio je skupine. On može postaviti razne međuodnose u procesnoj drami: od autoritarnoga odnosa spram djece ako odgajatelj preuzme npr. ulogu kralja ili ako preuzme ulogu protivnika skupine, tada će u središnjem planu biti sukob. „Međuodnos koji se stvara između grupe i voditelja u ulogama ne ovisi toliko o ulozi u kojoj su sudionici, nego prije svega o tome kako je uloga koju igra voditelj postavljena prema ulozi koju igraju sudionici.” (Gruić, 2002, str. 56). Iva Gruić uloge za voditelja dijeli prema dvama kriterijima: s obzirom na uklopljenost u skupinu te statusom u odnosu na skupinu.

Podjela s obzirom na uklopljenost u skupinu:

- “one u kojima je voditelj u ulozi dio grupe te izravno surađuje s njom (poglavica u selu, jedan od istraživača na Marsu itd.),
- one u kojima je uloga koju igra izdvojena iz grupne uloge koju igraju sudionici (predstavnik susjednoga plemena, Marsovac itd.)” (Gruić, 2002, str. 57).

Podjela prema kriteriju statusa u odnosu na skupinu:

- “višeg statusa nego članovi grupe,
- nižeg statusa nego članovi grupe,
- istog statusa kao i članovi grupe” (Gruić, 2002, str. 57).

Tako voditelj može preuzeti autoritativnu ulogu vođe, protivnika ili vođe. Odgajatelj može biti i ravnopravni član skupine, pridošlica, pregovarač/glasnik ili pak, bespomoćan, čime preuzima niži status od ostatka skupine (Gruić, 2002). Voditelj bira poziciju na temelju procjene količine inicijative koju želi preuzeti tijekom razvoja procesne drame. Tijek procesne drame ne može se u potpunosti isplanirati, ali odgajatelj može kontrolirati proces stvaranja drame.

4.1.3. Planiranje

Voditelj kontrolu tijeka drame može postići i na način da dobro isplanira proces drame, a sljedećih šest elemenata olakšavaju mu početak planiranja radnje:

- a) “zamišljeno mjesto i vrijeme radnje
- b) uloga/uloge za sudionike
- c) uloga/uloge za voditelja
- d) motiv koji pokreće radnju
- e) cilj (što voditelj želi da sudionici naprave, dožive, isprobaju, nauče, s čime da se suoče...)
- f) tijek procesa kroz koji sudionici prolaze, odnosno u kojem sudjeluju (kako se određeni cilj ostvaruje u planiranoj procesnoj drami)” (Gruić, 2002, str. 35).

Važno je naglasiti da ovo može biti samo okvirni plan procesne drame, dok je za bolje snalaženje bitno konkretno razraditi plan procesa.

4.1.4. Dramske tehnike

Osim planiranja dramske su tehnike obrasci koji odgajatelju također mogu olakšati stvaranje procesne drame. Dramske tehnike određuju način na koji će sudionici biti uključeni i raspoređeni u trenutku razvoja procesne drame te definiraju na koji način će se određeni trenutci odigrati. Iva Gruić (2002) podijelila je dramske tehnike u dvije skupine prema dvama kriterija. Prvoj, osnovnoj podjeli pripadaju:

- “dramske tehnike u kojima se radnja proigrava (sudionici ulaze u uloge, dramski svijet „oživljava“),

- dramske tehnike u kojima sudionici ostaju na rubu dramskog svijeta (što znači da ne preuzimaju uloge niti izravno ulaze u zamišljeni dramski svijet, ali sudjeluju u nekoj

aktivnosti izravno vezanoj za događanje u dramskom svijetu, kao što je na primjer pisanje dnevnika nekog lika iz priče)” (Gruić, 2002, str. 42).

Prva skupina tehnika, *dramske tehnike u kojima se radnja proigrava*, sličnije su onima koje se upotrebljava u dramskoj literaturi i kazalištu. Upotrebljavaju postupke „za prikazivanje radnje i karakterizaciju likova: monolog; govor u stranu kao izravno govorenje u publiku za vrijeme dijaloga s drugim likom; prikazivanje/prepričavanje nekih prizora iz prošlosti; pantomima; žive slike; likovi koji personificiraju vrline ili mane; povjeravanje prijatelju ili družbenici; obrtanje vremenskog tijeka; paralelno događanje” (Gruić, 2002, str. 42–43). One se mogu podijeliti u još dvije skupine:

- “dramske tehnike u kojima se radnja proigrava na gotovo realističan način (uz vrlo mali stupanj stilizacije): sudionici su u ulozi, dramski svijet živi, radnja teče (dramske tehnike iz ove skupine najbliže su spontanoj dječjoj dramskoj igri, ali ipak do neke mjere definiraju formu u kojoj se radnja treba odvijati)” (Gruić, 2002, str. 43). U njih se ubrajaju tehnike: *vođena improvizacija, pantomima, sastanak, istovremeni rad manjih skupina u ulozi, voditelj u ulozi i naracija*.
- “dramske tehnike koje traže viši stupanj stilizacije radnje; ta se stilizacija obično događa kroz manipulaciju vremenom: najčešće se radi o izdvajanju ključnih točaka radnje, koncentriranju na najbitnije” (Gruić, 2002, str. 43). Toj skupini pripadaju: *usporeno kretanje, žive slike, pripremljena improvizacija (na ovaj ili onaj način, jedan dan u životu, reportaža, ritual ili ceremonija, forum teatar, misli u glavi)*.

U skupinu tehnika u kojima sudionici ostaju na rubu dramskog svijeta pripadaju tehnike: *zamišljanja, dogovaranja prostora, kostimiranje, zvučne slike, pisanje i crtanje, davanje naslova, vruća stolica, montaža* (Gruić, 2002). Navedene tehnike najčešće se koriste u početku građenja zamišljenoga svijeta, zaključnim dijelovima te u složenim situacijama s kojima se sudionici moraju suočiti. (Gruić, 2002)

5. PRIMJER PLANA PROCESNE DRAME ZA POTICANJE GOVORA

Različit pristup dramskim idejama utjecat će na odgajateljevu raznolikost dramskoga izraza. Stoga ću navesti plan procesne drame koji je zamišljen tako da potakne djecu na govorno izražavanje.

5.1. Procesna drama "Ježeva kućica"

a) zamišljeno mjesto i vrijeme radnje: šuma

b) uloga/uloge za sudionike: lija, medo, divlja svinja i vuk

c) uloga/uloge za voditelja: policajac Sova, Ježurka Jež, papiga Zago Netka

d) motiv koji pokreće radnju: ukradeno koplje

e) cilj (što voditelj želi da sudionici naprave, dožive, isprobaju, nauče, s čime da se suoče...): želi se postići razvoj slušne pažnje, komunikacije, govorno-jezični razvoj, identifikacija emocija, oslobađanje od emocionalne napetosti, razvoj spontanosti i kreativnih ideja, zajedničko rješavanje problema, potpuni doživljaj i prepuštanje priči.

f) tijek procesa kojim sudionici prolaze, odnosno u kojem sudjeluju (kako se određeni cilj ostvaruje u planiranoj procesnoj drami): proces se postiže dramskom tehnikom *vođena fantazija* (ulazak u zamišljeni svijet), tehnikom *crtanja i pisanja*, tehnikom *istovremeni rad manjih skupina u ulozi* (ulazak u pojedinačne uloge i u radnju, improvizacijom), tehnikom *jedan dan u životu* (zaplet radnje), tehnikom *sastanak*, tehnikom *dogovaranje prostora*, dvjema jezičnim igrama za poticanje govornoga razvoja djeteta (prema knjizi Posokhova, I.), tehnikom *ritual* (ako se djeca boje ovog dijela procesne drame, moguća varijacija drame: izbaciti iz radnje ili preoblikovati u drukčiji krajolik), tehnikom *vrući stolac*, tehnikom *anđeo i vrag*, tehnikom *voditelj u ulozi* (zbog kontrole reda i mira, uvjerljivosti priče, pokretanja radnje...).

Dobna skupina: stariji dobni uzrast, predškolska djeca

Tjedan dana prije izvedbe procesne drame, obrađuje se tema „šumske životinje" u kojoj su djeca učila o hrani, staništu i karakteristikama određenih životinja. Kako bi produbili navedenu temu, s djecom se obrađuje slikovnica *Ježeva kućica* te bi djeca zajedno ukrašavala prirodnim materijalom ogromnu kućicu. Kućica je stavljena u kutak osame te svatko može ući u nju u bilo kojem trenutku.

Tijek procesne drame:

Okupit ćemo djecu u dramski centar tako da svi zajedno sjednemo u krug. Započet ćemo dramskom tehnikom *vođene improvizacije* kako bismo postupno ušli u dramski svijet. Uvest ćemo ih u priču mirnim glasom, nenametljivo te predložiti da zatvore oči:

Duboko udahnite i izdahnite. Zamislite šumu kojom šeće Ježurka Ježić sa svojim lovačkim kopljem, usred bijela dana. Kamo on to ide? Pođimo za njim! Izgleda da je nešto i ulovio, što on drži u svojoj ruci? Koračamo za njim utabanim putom oko kojeg se nalazi visoko drveće ogromnih, zelenih krošnji. Čujemo i ptičice koje su cvrkutom glasnije i od Ježurkinih koraka! Polako putujemo šumom dok nas prati lagani povjetarac, a desno od nas vidimo razne šumske životinje! Napokon dolazimo do kućice Ježurke Ježa. Ajme, pa kako samo ta kućica izgleda! Pogledajte svu tu divnu prirodu koja ju okružuje! Koliko je velika ta kućica? Gledate Ježurku kako ulazi u tu kućicu, lagano otvarajući vrata svojom slobodnom rukom. Mi ostajemo vani, a kroz prozor kućice gledamo kako Ježurka Jež pere svoje ruke. Odlučili smo sjesti na srušeni hrast te nacrtati ovu divnu kućicu.

Prije nego što djeca otvore oči, odgajateljica postavlja ispred svakoga djeteta olovku i papir. Nakon toga ona pušta laganu pozadinsku glazbu zvukova iz prirode dok djeca crtaju ono što su zamislila. Dramskom tehnikom *crtanja i pisanja* puštamo da se dječja mašta smjesti na papir. Nakon što svako dijete završi sa svojim crtežom, odgajateljica dijeli djecu u manje skupine, zadajući svakom djetetu određene uloge: lija, vuk, medo i divlja svinja. Dramskom tehnikom *istovremenoga rada manjih skupina u ulozi* djeca će biti potaknuta na kreiranje vlastitoga lika, pri čemu će svaki lik u svojoj skupini predstaviti svoje osobine, dok će ostala djeca postavljati pitanja kako bi što više doznala o liku koji glumi njihov prijatelj. Tema „šumske životinje“, koja je prethodila procesnoj drami, omogućit će da djeca već budu upoznata s nekim od karakteristika određenih životinja, a unutarnje karakterne osobine imat će za izbor slobodno osmišljavati. Odgajateljica će paziti da pritom svako dijete ima dovoljno

vremena za predstavljanje u skupini, a kad je vrijeme za izmjenu, ona će reći npr.: „Sad se predstavlja lija.“ Primjeri pitanja koja djeca mogu postaviti svom prijatelju:

Gdje živiš?, Koja je tvoja najdraža hrana – jesi li biljojed ili mesojed? Što voliš raditi u slobodno vrijeme? Koje dijelove tijela imaš? Imaš li bodlje? Duge uši? Kratki ili dugi rep? Kakva ti je njuška? Jesi li velika ili malena životinja? Jesi li snažna ili bojažljiva? Kratkodlaka? Kako se zove tvoja mladunčad? Koji je tvoj posao u šumi?... Nakon što se svaki lik predstavi u skupini, odgajateljica zadaje da se djeca raspodjele u skupine na način da pronađu istu životinju koja je i on. Na taj način izmijenit ću strukturu djece tijekom rada manjih skupina u ulozi te ih podijeliti u obitelji. Korištenjem dramske tehnike *voditelja u ulozi* odgajateljica preuzima ulogu sove policajca koji dolazi zbog nestanka Ježurkina koplja.

„Sinoć je Ježurka prijavio nestanak svojeg lovačkog koplja, a kako sam čuo vi ste jedini dolazili do njegove kuće kako bi promotrili kakav on to dom ima. Prema zakonu 48275238 krađa je prijestup za koji se odgovara doživotnim branjem crvenih bobica podvrste kokodakoraka. Kako biste dokazali da ste nedužni, potrebno mi je da svatko od vas prikaže što je radio cijeli jučerašnji dan!“

Nastupa tehnika *jedan dan u životu* u kojoj svaka obitelj glumi što je radila dan prije, kako bi imale alibi. Djeca u aktivnosti komuniciraju uz uporabu osobina lika koji su osmislili u prethodnoj aktivnosti. Svaka skupina odlučuje hoće li na sceni imati cijelu obitelj ili će izlaziti jedna po jedna životinja obitelji te održati monolog o svome danu. Nakon što se utvrdi da nijedna skupina nije kriva za krađu koplja, odgajateljica u ulozi policajca govori:

„Hmm, jako čudno... Ne mogu pronaći krivca za ovaj zločin. Što vi mislite, gdje je nestalo koplje?“ U dramskoj tehnici *sastanak* djeca će dolaziti do raznih ideja: „Možda ga je Ježurka Jež izgubio.“, „Možda ga je ukrala gospođa Zec“, „Možda se nalazi u kupaoni Ježurkine kuće!“

Nakon dječjih ideja odgajateljica pokazuje kartu šume te pita životinje hoće li mu pomoći potražiti Ježurkino koplje jer je on bez traga. Dramskom tehnikom *dogovaranje prostora* na karti zajedničko naznačujemo raspored šume: Ježurkinu kuću, a zatim i druge ideje koje su ponudila djeca kao mogući odgovor na pitanje gdje se nalazi koplje. S pretpostavkom da djeca odluče krenuti s njim na put, voditelj u ulozi govori:

„Najbolje bi bilo da se svi zajedno spakiramo prije puta.“ Pred njih stavlja ogromni kovčeg te svi zajedno sjedamo u krug oko kovčega. Djeca riječima, jedan po jedan, pune kovčeg predmetima koji će biti potrebni za put. Tako, na primjer, prvo dijete kaže: „spremam se na put i u kovčeg stavljam pastu za zube.“ Sljedeće dijete ponavlja cijelu rečenicu te dodaje novi predmet: „Spremam se na put i u kovčeg stavljam pastu za zube i sapun.“ Nakon što svako dijete doda jedan predmet u kovčeg, spremni su za put te kreću prema kućici. Voditelj u ulozi policajca djecu vodi kroz šumu te *vođenom improvizacijom* opisuje kraj kroz koji prolazi – djeca će morati hodati vijugavom stazom, preskakati kamenčiće kako bi prešli potocić, ići će nizbrdo, pa uzbrdo, zaobići lokvu... Zatim se pred odgajateljicom stvara ogroman most koji čuva slijepa papiga Zago Netka, koja sakuplja zagonetke. Svaka obitelj životinja ima zadatak osmisliti zagonetku one životinje koju predstavljaju kako bi papiga mogla pogoditi koje životinje pušta preko mosta. Papigu utjelovljuje druga odgajateljica čineći voditelja u ulozi. Kreštavim glasom pripovijeda:

„Pustit ću vas preko mosta samo ako osmislite zagonetku za mene. Ja sam jako dobra u pogađanju te imam cijelu kolekciju zagonetaka u ovoj knjizi!“ Nakon što svaka skupina ispriповijeda zagonetku koju su osmislili, papiga pogađa te ih skupinu po skupinu pušta preko mosta. Prelaze most tako da odskakuću (na dvije noge ili jednoj) onoliko puta koliko riječ koju je papiga pogodila ima glasova. Voditeljica u ulozi policajca nastavlja voditi skupinu šumskih životinja prema kućici. Vođenom improvizacijom dolaze u mračni dio šume (odgajateljica gasi svjetlo prostorije) koji vrvi paucima, šišmišima te je začarana crnom čarolijom. Iz ovoga dijela šume može se izići samo ako se otkrije način poništavanja čarolije. Voditeljica u ulozi policajke pronalazi papir na kojem stoje upute za poništavanje kletve. Čita djeci poruku te nastupa tehnika *ritual*: jedna skupina mora osmisliti tekst čarolije, druga skupina čarobni pokret, treća i četvrta zvuk. Nakon što su djeca osmislila ideje, svi istovremeno izvode tekst, pokret i zvuk. U tom trenutku odgajateljica pali svjetlo u sobi te nastavljaju dalje s putovanjem. Voditeljica u ulozi policajca dovodi djecu pred Ježurkinu kućicu. Kuca na kućicu, a iz nje izlazi druga odgajateljica koja se iz uloge papige preodjenula u Ježurku Ježa. Dramskom tehnikom *vrući stolac* policajac te sve šumske životinje ispituju Ježurku Ježića kako bi saznali što više o njemu te o njegovom jučerašnjem danu kad je izgubio koplje. Tom dramskom tehnikom djeca će vježbati postavljati smisljena pitanja te se uživjeti u ulogu pomagača. Na samom kraju procesne drame jedno od dječjih pitanja potaknut

će Ježurku da se sjeti gdje je ostavio koplje. Ježurka je zahvalan šumskim životinjama te ih moli da ostanu na večeri iskupljenja. Odgajateljica u ulozi policajca zajedno s djecom odlučuje o tome hoće li prihvatiti ili odbiti Ježurkin poziv. U dramskoj tehnici *anđeo i vrag* odgajateljica dijeli djecu u dvije skupine: „lija i medo“ bit će na strani da se ostane na večeri kod Ježurke, dok će skupine „vuk i divlja svinja“ navoditi argumente zašto ne bi trebali ostati na večeri. Policajac odlučuje o konačnom ishodu.

5.2. Razvoj govora kao cilj aktivnosti

U početnom dijelu procesne drame budimo dječju maštu opisom imaginarnoga svijeta. U *vođenu fantaziju* možemo uvrstiti nove, za dijete nepoznate riječi i tako utjecati na širenje dječjega vokabulara. Tako je, primjerice, riječ *koplje* idealan primjer riječi koje dijete ne čuje u svom svakodnevnom govoru. Naravno, važno je provjeriti razumije li dijete značenje novouvrštene riječi. Osim toga, navedenom tehnikom potičemo dijete na razumijevanje kako u vremenskom redosljedu logično složiti informaciju. Ježurka je najprije šetao šumom, a mi smo se uputili zajedno s njim. Razgledavali smo šumski krajolik i osluškivali pjev ptica. Zatim smo došli do Ježurkine kućice. Ježurka je najprije otvorio vrata, ušao u kućicu te se uputio oprati svoje ruke. Pranje ruku nakon dolaska kući prepoznatljiva je radnja u životu svakoga djeteta. Na taj način djeca uočavaju da se određena zbivanja odvijaju određenim redosljedom. Poticanje pričanja priča logički i razvijanje djetetove vještine slušanja važne su vještine za „kvalitetno usvajanje govornoga umijeća“ (Šego, 2009, str. 131).

Tehniku *crtanja i pisanja* odlučila sam upotrijebiti jer se „formiranje važnih govornih zona u mozgu ostvaruje pod utjecajem živčanih impulsa prstiju ruku.“ (Herljević i Posokhova, 2002, str. 107.). Nadalje, „fiziolozi su dokazali da razina razvijenosti dječjeg govora izravno ovisi o stupnju formalnosti finih pokreta prstiju ruku“ (Herljević i Posokhova, 2002, str. 107.). Osim što će djeca crtanjem vježbati svoju finu motoriku, ona će se emocionalno i mentalno opustiti te biti spremna za daljnji tijek aktivnosti.

„Ljudska komunikacija primarno se odvija govorom“ (Velički, 2009, str. 81.). Razvojem govora postupno se počinju produbljivati i društvene jezične vještine, što je posebno izraženo u dobi između četvrte i pete godine života (Apel, Masterson, 2004). Tehnika istovremenoga

rada u manjim skupinama osigurat će djeci poticajno okruženje za govor. Potaknut će međusobnu komunikaciju djece pri čemu će se izmjenjivati djeca koja postavljaju pitanja i dijete koje odgovara na njih. Upravo taj socijalni aspekt dramske tehnike utjecat će na stvaranje atmosfere u kojoj će djeca učiti prema govornom uzoru prijatelja. Djeca koja postavljaju pitanja morat će pažljivo slušati druge, paziti na pravo vrijeme za preuzimanje govorničkih uloga (kako drugoj djeci ne bi upadala u riječ) i znati postaviti smisljena pitanja s upitnom riječi (tko, što, gdje, kamo). Dijete koje odgovara na pitanja morat će osmisliti vlastiti lik te prema njemu jasno objasniti svojim slušateljima kreaciju vlastite mašte koristeći smislene proširene rečenice. Nadalje, u ovoj aktivnosti razvijaju se vještine slušanja i razumijevanja govora ostale djece u skupini te vještine dijaloškoga i monološkoga govora u interakciji s drugom djecom.

Tehnika *Jedan dan u životu* dopustit će djeci da likove koje su osmislili preuzmu u dramskoj improvizaciji. S obzirom na to da se radi o jednom danu u životu, djeca će imati za zadatak prikazati uobičajen dan u kojem će se koristiti dijalogom između životinja za prikaz događanja u danu. Ponuđena je i mogućnost da pojedinačno ispriповijedaju vlastiti dan. Budu li djeca odabrala samostalno pričanje monologa, razvijat će se vještina pričanja priča pri čemu će morati pripaziti na povezivanje misli i rečenica nekoga događaja u pravilnom vremenskom redosljedju. U slučaju odabira dijaloga među likovima djeca će vježbati slušnu pažnju i jasno slaganje vlastitih misli u rečenice na zadanu temu razgovora. U oba slučaja vježbat će koncentraciju i vještinu javnoga govorenja.

U tehnici *Sastanak i dogovaranje prostora* pretpostavlja se da će svoje prijedloge dati ekstrovertirana djeca ako se povučena djeca i dalje nisu opustila do ovoga dijela procesne drame. U navedenim tehnikama djeca će vježbati javno iznošenje vlastitih ideja na postavljena pitanja.

Usljedit će jezična igra *Moj kovčeg* u kojoj pozitivno utječemo na vještinu oblikovanja rečenice time što će djeca morati paziti na ispravan padež riječi koju stavljaju u rečenicu, mjesto na koje će staviti veznik ili navoditi imenice. Osim toga, ovom igrom proširuje se vokabular djeteta jer će djeca morati pamtit i riječi koje njihovi prijatelji slažu u rečenicu. Time će se vježbati pamćenje, koncentracija, suradnja u skupini i slušna pažnja.

Jezična igra *Smišljamo zagonetke* idealna je za vježbanje vještine opisivanja. Djeca će morati pripaziti da zajednički konstruiraju rečenice u cjeloviti opis životinje koju njihova skupina predstavlja. Morat će pripaziti da opis životinje koju opisuju nije previše očit, ali da je ipak razumljiv slušateljima. To će zahtijevati uporabu jednostavnih i složenih rečenica te poznavanje vokabulara. Kad odgajatelj(ica) prepozna životinju, pušta ih preko mosta, ali zahtijeva od djece da skaču na svako slovo životinje koju utjelovljuju. Na taj način vježbat će se glasovna raščlamba (analiza) pojedine riječi. „Te početne vještine fonološke svijesti polažu temelje za buduće vještine koje su presudne za ovladavanje čitanjem i pisanjem” (Apel i Masterson, 2004, str. 102.).

Tehnika *Vrući stolac* omogućit će djeci vježbanje postavljanja smislenih pitanja, dok će dramska tehnika *Anđeo i vrag* potaknuti djecu na osmišljavanje jasnih argumenata za ostanak na večeri i protiv ostanaka na večeri. U obje aktivnosti vježbat će se sastavljanje jednostavnih i složenih rečenica, vještina javnoga govora te će se potaknuti razvoj kreativnosti i mašte.

6. ZAKLJUČAK

U prvih šest godina djetetova života usvajaju se osnove komunikacije ključne za cijeli život. Iz toga razloga naglašava se važnost dramskoga odgoja u institucijama ranoga i predškolskoga odgoja. Dramski odgoj u velikoj mjeri doprinosi kvalitetnom razvoju djetetovih govornih vještina koje dijete pripremaju za što kvalitetnije izražavanje vlastitih osjećaja, objašnjavanje ideja i misli, svjesnije praćenje vlastitih interesa i talenata, učenje u školi i izvan nje, zastupanje sebe i svojih interesa, pomaganje i ohrabrivanje drugih te prikupljanje informacija kako bi dijete donosilo dobre odluke i procjenjivalo ono što čuje i čita. S obzirom na to da se djeca u dramskim aktivnostima oslobađaju straha od izražavanja vlastitih osjećaja, razmišljanja i ideja, to ih navodi da budu preciznija u komunikaciji. Planiranim dramskim aktivnostima djeci pružamo priliku da u zamišljenom svijetu uče igrajući se. Dijete u igri usvaja jezična pravila i funkcije, verbalno je uključeno u interakciju i snalazi se u njima te razvija vlastite jezične kompetencije. Igra je idealno sredstvo za djetetovo eksperimentiranje, manipuliranje, otkrivanje i stvaranje. Raznim poticajima poput poezije, lutaka, pjesmica, rima i priča dijete potičemo na verbalizaciju vlastitih osjećaja, učenja glasova i riječi te razumijevanja pisanoga jezika. Jedna od dramskih aktivnosti u kojoj možemo uvrstiti navedene poticaje svakako je i procesna drama. Osim razvoja kreativnosti i stvaralaštva, procesna drama ima odgojno-obrazovnu ulogu kojoj je cilj poučiti djecu raznim vještinama i vrijednostima. U primjeru plana procesne drame *Ježeva kućica* djeca će spontano razvijati vještinu govornoga izražavanja. Obogaćivat će rječnik prema govornim modelima (djeca i odgajatelji), vježbati slaganje jednostavnih i proširenih rečenica, koristiti se upitnim rečenicama te razvijati finu motoriku koja je usko povezana s razvojem govora. Opisom događaja djeca će morati jasno i smisleno pripovijedati, pritom pazeći na kronološki redoslijed. Razvijat će i fonološku osjetljivost, što znači da će djeca biti u stanju uočiti da se svaka riječ sastoji od glasova. Navedene aktivnosti aktivirat će artikulatore (jezik, vilica, usne, obrazi, meko nepce), potaknuti glasovnu svijest, sastavljanje rečenica te omogućiti uvježbavanje koncentracije i pažnje, javnoga govora, kreativnosti, pamćenja i suradnje u skupini. Upravo kvalitetna priprema dramskih aktivnosti, sklad s djetetovim mogućnostima i učenje igrom omogućuju ostvarenje djetetovih punih potencijala.

4. LITERATURA

1. Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. (2010). *Kako dijete govori? Razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi: priručnik za roditelje, odgojitelje, pedijatre i sve koji prate razvoj djece*. Zagreb: Planet Zoe.
2. Apel, K., Masterson Julie, J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgajatelje*. Lekenik: Ostvarenje.
3. Bojović, D. (2013). *Više od igre – ispričaj mi priču, dramske metode u radu s djecom*. Split: Harfa.
4. Dragović, S., Balić, D. (2013). Dramski odgoj- način iskustvenoga, djelatnog učenja primjer dobre prakse: kazališni studio. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 15(1), 191–209.
5. Fileš, G., Jelčić, D., Jurić Stanković, N., Lugomer, V., Motik, M., Pečaver, B., Rožman, K., Tuksar, M. (2008). *Zamisli, doživi, izrazi! Dramske metode u nastavi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj.
6. Gruić, I. (2002). *Prolaz u zamišljeni svijet: procesna drama ili drama u nastajanju: priručnik za odgajatelje, učitelje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*. Zagreb: Golden marketing.
7. Herljević, I., Posokhova I. (2002). *Govor, ritam, pokret*. Lekenik: Ostvarenje.
8. Ivon, H. (2010). *Dijete, odgojitelj i lutka: pedagoške mogućnosti lutke u odgoju i obrazovanju*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
9. Jovančević, M., Ježić, C. (2007). Nasljeđe, ljubav i njega u ranom razvoju mozga - Utjecaj istraživanja razvoja mozga na novi pristup poticanja ranog rasta i razvoja djece. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13(48), 2–7.
10. Lekić, K., Migliaccio- Čučak, N., Radetić- Ivetić J., Stanić D., Turkulin- Horvat, M., Vilić- Kolobarić, K. (2007). *Igram se, a učim! Dramski postupci u razrednoj nastavi*. Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj.
11. Perić Kraljik, M. (2009). *Dramske igre za djecu predškolske dobi (priručnik za odgojitelje)*. Osijek: Učiteljski fakultet u Osijeku.

12. Posokhova, I. (2019). *200 logopedskih igara: zabavne igre i aktivnosti za razvoj govora*. Zagreb: Planet Zoe.
13. Rimac Jurinović, M. (2016). Procesna drama kao učinkovit pristup u postizanju odgojnih ishoda u suvremenoj osnovnoj školi. *Časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, 14(1), 53–72.
14. Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. *Govor*, 26(2), 119–149.
15. Tkačenko, T. (2012). *Velika knjiga aktivnosti i vježbi za razvoj govora*. Zagreb: Planet Zoe.
16. Treščec Godek, M. (2012). Dramske radionice. *Časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pisanoga izražavanja te medijske kulture*, 10(1), 45–55.
17. Velički, V. (2009). Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću, *Metodika*, 10(18), 80–91.
18. Vrsaljko, S., Paleka, P. (2018). Pregled ranoga govorno-jezičnoga razvoja, *Magistra Iadertina*, 13(1), 139–159.

5. IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Izjavljujem da sam završni rad pod temom „Poticanje dječjeg govornog izražavanja primjenom dramskih aktivnosti“ izradila samostalno. Jasno su označeni svi citirani dijelovi rada te su njihovi izvori navedeni u literaturi.

(vlastoručni potpis studenta)